

Юрій Якименко
Заступник генерального директора –
Директор політико-правових програм
Центру Разумкова

ПАРТІЙНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ДИНАМІКА І ЧИННИКИ ЗМІН

Доповідь, представлена на Круглому столі «Політичні партії і вибори в Україні», м. Київ, 26 травня 2015р.

Дослідження з проблем розвитку політичних партій і партійної системи України є постійним пріоритетом діяльності Центру Разумкова, зважаючи на важливу роль цих інститутів у політичній системі країни.

Метою дослідження процесу еволюції партійної системи України є виявлення його внутрішньої логіки, чинників та механізмів. Це має уможливити прогнозування подальшого розвитку процесу, здійснення цілеспрямованого впливу на нього з метою спрямування розвитку партій і партійної системи у напрямі, що відповідав би національним інтересам і запитам суспільства.

Ця мета реалізується через наступні дослідницькі завдання:

- розгляд особливостей процесу формування та еволюції партійної системи України, виявлення найбільш суттєвих змін, що відбулися протягом певних його періодів,
- виокремлення на цій основних етапів еволюції партійної системи, визначення їхніх основних рис, оцінка характеру впливу на розвиток суспільства і держави
- виявлення головних чинників змін у партійній системі України, дослідження механізмів, характеру і ступеню їхнього впливу, природи відносин між ними.

У дослідженні застосовується методологія аналізу, апробована у попередніх дослідженнях Центру Разумкова. Ця методологія поєднує елементи якісного і кількісного підходів до аналізу динаміки партійних систем, з певною перевагою на користь якісного підходу.

Якісний підхід передбачає використання типологій партійних систем як визначального критерію змін останніх. За цим підходом, ознакою змін партійної системи є зміна нею типу (класу) порівняно з попереднім станом (*в даному дослідженні за основу взята типологія партійних систем Дж. Сарторі*). Це зроблено з огляду на більш інтенсивні зміни схеми взаємодії між партіями, на недостатність фактичної бази для здійснення кількісного аналізу, а також зважаючи на нетривалий, з історичного погляду, період їх становлення.

В процесі аналізу еволюції партійної системи нами досліджуються зміни трьох складових, що характеризують партійну систему і впливають на неї:

а) процеси в політичних партіях (насамперед тих, що належать до складу партійної системи);

б) процеси в партійній системі (зокрема, зміни балансу сил між партіями, її конфігурації);

в) зміни в оточенні партійної системи, які впливають на партії і стосунки між ними.

Під оточенням партійної системи розуміються конкретні суспільно-політичні умови (у т.ч. політико-правові, соціально-економічні та соціально-культурні), в яких відбувається функціонування політичних партій у конкретній країні. Процеси в оточенні партійної системи можуть розглядатися як чинники впливу на партійну систему (інституційні і соціальні).

Кожна із складових аналізується а уніфікованою схемою (через вирізнення параметрів – «індикаторів», зміна яких виступатиме ознакою еволюції, де це можливо), що має уможливити порівняння різних етапів між собою за співмірними критеріями.

Детальніше з методологією можна ознайомитись у доповіді Центру Разумкова «Партійна система України: особливості становлення, проблеми функціонування, тенденції еволюції». оприлюдненій в журналі «Національна безпека і оборона», №5, 2010.

За підсумками аналізу виділяються певні етапи становлення партійної системи. Кожен етап охоплює часовий період, по закінченню якого система набувала іншого вигляду, порівняно з його початком. При цьому, якщо в країнах з усталеними партійними системами такі періоди (етапи) виділялися переважно на підставі парламентських виборів, то в Україні з її політичною турбулентністю, такими «віхами» можуть бути й інші політичні події, що мали суттєвий вплив на розстановку політичних сил (*наприклад, конституційні зміни, масові акції протесту чи президентські вибори*).

На підставі означеної методології, за результатами дослідження нами виділено шість етапів процесу еволюції партійної системи України. Шостий етап триває зараз.

Нижче наводиться скорочений виклад характеристик цих етапів.

1) Становлення багатопартійності 1990-1995р. Від реєстрації першої некомуністичної партії (УРП) – до активізації конституційного процесу.

Основною ознакою цього етапу стало масове створення політичних партій переважно на ідеологічних засадах, заповнення всіх ідеологічних ніш, проведення парламентських виборів 1994р. за участі партій (що дає підстави вважати ці вибори «установчими»). Організаційним підґрунтям більшості партій виступали громадські організації, рухи, неформальні об'єднання політичні клуби. Спосіб утворення партій «знизу» зберігався протягом першої половини періоду (до виборів 1994 р.) надалі відбувся поступовий перехід до

формування партій «згори». При створенні нових партій зростала вага чинників прагматичного характеру, з'явилися перші партії, створені представниками бізнес-структур.

Ближче до кінця етапу спостерігалось певне зменшення ваги ідеологічного чинника при формуванні партій чи його поєднання з чинниками прагматичного характеру.

Програмно-ідеологічні засади відігравали значну роль у структуруванні партійної системи, що формувалася. Активна участь провідних політичних партій у процесі державотворення, їх зв'язок із певними соціальними середовищами, прагнення до позиціонування як носіїв «класичних» політичних ідеологій зумовлювали значну увагу до програмних документів.

Основним суспільним поділом етапу був поділ у координатах комуністичні / демократичні сили, характерний для трансформаційного періоду. Конфігурація партійної системи в цілому відповідала цьому поділу.

Вплив бізнес-структур на партійну систему на початку етапу був низьким, проте виявив себе через створення перших бізнес-партій, набуваючи після виборів 1994 р. більш інтенсивного та системного характеру.

Найбільш інтенсивними були такі проблемні виміри, як соціально-економічний, а також культурно-етнічний і зовнішньополітичний, які структурували партійну систему у координатах, відповідно, ліві – центристські і праві партії, та «реінтеграційні» партії (партії, які виступали за відновлення СРСР чи союзу колишніх радянських республік в іншому форматі) – національно-демократичні та націоналістичні партії.

До складу партійної системи цього періоду можна віднести до 15 найбільш активних політичних партій (багатопартійна система). Основними полюсами партійної системи були лівий (КПУ, СПУ, СелПУ) і правий (НРУ, УРП), відповідно – основною лінією поділу було протистояння між лівими та національно-демократичними партіями. Головною антисистемною партією виступала КПУ (на той час діяли також деякі дрібні ліворадикальні партії, які можуть бути віднесені до антисистемних). Партії центру, утворені протягом цього періоду, значно поступалися за своєю вагою фланговим партіям.

Зважаючи на слабкість партій і неусталеність відносин між ними, партійна система на першому етапі була атомізованою, проте з виразною тенденцією до поляризації.

З огляду на особливості першого етапу, він може бути означений як етап становлення багатопартійності.

2) Формування системи поляризованого плюралізму (1996-1999рр.)

Цей етап характеризується дуже високою активністю у створенні нових партій – тільки протягом 1999 р. їх було створено 24.

Протягом цього періоду відбувалося посилення ролі партій в політичній системі внаслідок отримання ними **конституційного статусу та запровадження мажоритарно-пропорційної виборчої системи**. Посилювався вплив влади та великого бізнесу на процеси партійного будівництва,

утворювалися “партії влади” (партії номенклатурного походження, наприклад, НДП, АПУ) та партії - “бізнес-проекти” (наприклад, ВО «Батьківщина», ПНЕРУ, «Демократичний союз», ПРВУ).

Протягом цього етапу значних змін в ідеологіях і програмних документах провідних політичних партій не відбувалося. Проте дуже високою була активність внутрішньопартійних процесів. Значна частина раніше утворених політичних партій пережили розколи та зміни керівництва.

За результатами участі у виборах 1998р. стабілізувалася група “партій-лідерів” (зокрема, КПУ, НРУ, СПУ, СелПУ, ПЗУ, НДП, ВО «Громада», ПСПУ, СДПУ(о)), визначилися їхні місця в ідеологічному полі та характер відносин між ними. **Таким чином, атомізована багатопартійність поступово набула ознак партійної системи.**

Цей етап характеризується значним впливом на процеси в партійній системі та її конфігурацію відносин між Президентом Л.Кучмою і Парламентом. Внаслідок цього на існуюче розмежування між політичними силами по лінії «ліві – не ліві» наклалося розмежування між «пропрезидентськими – антипрезидентськими» партіями.

Найбільш актуальним суспільним поділом протягом цього етапу був поділ між «бідними» (до яких можна було віднести абсолютну більшість громадян України – найманих працівників державного та недержавного секторів, пенсіонерів, безробітних та ін.), і «багатими» (насамперед, представниками великого бізнесу).

Цей поділ актуалізувався у значній підтримці лівих сил, а також у популярності лівоцентристської ідеології. Найбільш інтенсивними проблемними вимірами були соціально-економічний, культурно-етнічний та зовнішньополітичний, які розділяли партії за ознакою ліві-праві, а також вимір підтримки режиму, який зумовлював розмежування між пропрезидентськими та антипрезидентськими силами.

До її складу можна віднести 12 суб'єктів (партії і блоки, які отримали понад 2% голосів за партійними списками на парламентських виборах 1998р.). В партійній системі переважали малі партії (за винятком КПУ, що могла бути віднесена до середніх партій).

Протягом другого етапу партійна система набула вигляду триполюсної («ліві – праві – центр»). Утворення двосторонньої, ліво-правої опозицій до політичного центру (пропрезидентських сил), а також наявність анти-системних партій (насамперед – КПУ та ПСПУ) дає підстави кваліфікувати існуючу на той час систему як систему поляризованого плюралізму.

3) Трансформація партійної системи (2000-2004рр.)

Протягом цього етапу активність зі створення політичних партій дещо знизилася. Утворення політичних партій протягом цього етапу відбувалося «згори».

З-поміж партій, утворених протягом цього періоду, переважали партії, утворені для представництва інтересів ФПГ та окремих бізнес-структур, а також, продовжуючи тенденцію попереднього періоду, партії, які за назвами претендували на представництво інтересів певних суспільних груп. В окрему групу слід виділити партії–«клони». «Клонування» стосувалося найбільш відомих опозиційних партій (зокрема КПУ та НРУ) і використовувалося як політична технологія, починаючи з виборів 2002 р.

У правовому полі діяльності політичних партій відбулися суттєві зміни. У квітні 2001 р. після майже п'ятирічних зусиль було прийнято Закон України «Про політичні партії в Україні». У листопаді 2003 р. було законодавчо запроваджене державне фінансування статутної діяльності партій, яке, однак, на практиці так і не розпочалося.

На процеси у партійній системі значно впливала гостра боротьба між Президентом і опозиційними парламентськими партіями за вплив на Верховну Раду. Це виявилось, зокрема, у відстороненні представників лівих сил від керівництва парламентом і створенні пропрезидентської більшості у Верховній Раді III скликання (більшість розпалася внаслідок розгортання «касетного скандалу» та відставки Уряду В. Ющенка.

Політична ситуація протягом цього періоду значною мірою була позначена посиленням авторитарних тенденцій в діяльності влади. Етап характеризується гостро конфліктними відносинами між владою та опозицією, тиском влади на опозиційні сили, їхніх лідерів і бізнес, що їх підтримував, з використанням силових структур, інформаційною блокадою та кампанією з їх дискредитації. Ці чинники спонукали опозиційні сили до радикалізації та зумовлювали високий рівень конфліктності у партійній системі.

Важливими чинниками, що вплинули на процеси в партійній системі, стали «касетний скандал» і «справа Гонгадзе». Значною мірою це зумовило зміну основної лінії розмежування між політичними силами з “ліві – праві” на “антипрезидентські – пропрезидентські”.

Відбувалося зменшення ваги партійних ідеологій (та ідеологічних партій). Найбільш політизованим суспільним поділом на початку етапу був поділ «бідні-багаті», який пізніше доповнився, а надалі – був заміщений соціокультурним поділом. Це дуже виразно проявилось у виборчій кампанії 2002р.

Можна стверджувати, що, починаючи з виборців 2002 р., особливості соціально-культурних орієнтацій жителів різних регіонів стали чинником, який мав найбільший вплив на конфігурацію партійної системи України.

Протягом етапу найбільшої інтенсивності набув проблемний вимір підтримки режиму, який частково накладався на культурно-етнічний та зовнішньополітичний виміри. Ці виміри, як зазначалося, відображалися у протистоянні між антипрезидентськими та пропрезидентськими силами. Соціально-економічний вимір, знову ж таки у поєднанні з культурно-етнічним та зовнішньополітичним, характеризували розмежування між лівими і правими політичними силами.

Вплив бізнес-структур на партійну систему був значним. У цілому завершився процес створення основними ФПГ власних «партійних інструментів» (у різний спосіб).

Кількість суб'єктів у партійній системі протягом етапу зменшилася з 12 до 9. За розміром у системі переважали малі партії.

На початку етапу партійна система зберігала ознаки системи поляризованого плюралізму. До кінця періоду в ній залишалося три «полюси», проте вага «лівого» (представленого антисистемними партіями) зменшувалася.

Зменшення актуальності ідеологічного розмежування та відповідне зростання розмежування по лінії ставлення до влади, яке мало наслідком виникнення тактичного союзу лівих і правих партій, є підставою для того, щоб вважати цей етап етапом трансформації партійної системи у напрямі системи обмеженого (поміркованого) плюралізму.

4) Стабілізація партійної системи (2004-лютий 2010рр.)

Етап характеризується високою активністю у створенні партій, яких станом на 10 травня 2010 р. було зареєстровано 177. Пік утворення партій припадає на 2005 р. (зареєстровано 24 нові партії), що зумовлювалося перспективою виборів 2006 р.

На процеси утворення нових партій вплинула виборча кампанія 2004 р. та події Помаранчевої революції. Їх наслідком стало утворення таких партій, як «Народний Союз «Наша Україна» (НСНУ, пізніше – політична партія «Наша Україна»), Громадянська партія «Пора», партій «Третя сила», «Нова демократія» та ін. Тривало створення партій – особистих проектів окремих політиків.

Ідеологічна ідентифікація новостворених політичних сил обмежувалася їхньою належністю до умовно «помаранчевого», «біло-синього» таборів або претензіями на роль «третьої сили». Ідеологічні партії протягом цього періоду не створювалися.

Перспектива президентських виборів-2010 зумовила створення партій кандидатами, які претендували на роль альтернативи представникам найбільшій політичних сил (С. Тігіпко, А. Яценюк, А. Гриценко).

Результати виборів 2006 та 2007рр. засвідчили виникнення нової розстановки сил у партійній системі. У ній утворилися два полюси: ПР з одного боку, та БЮТ і «Наша Україна» – з другого. Значно послабилися позиції лівих сил.

Цей період, в першу чергу, позначився принциповим підвищенням ролі партій у політичній системі внаслідок внесення змін до Конституції 2004р., запровадження пропорційної системи виборів до Верховної Ради та більшості органів місцевого самоврядування.

Етап характеризувався високим рівнем конфліктності між вищими владними інститутами з періодичними загостреннями та політичними кризами (2007 і 2008 рр.). Умови діяльності політичної опозиції протягом цього етапу були загалом сприятливими. Винятком є його перший період (2005 р.), коли

низка політиків із опозиційного до Президента В. Ющенка табору зазнали переслідувань.

Головним (і найбільш політизованим) суспільним поділом протягом четвертого періоду був соціокультурний поділ, відображений у двох комплексах уявлень громадян (на підставі їх мовних преференцій та приналежності до культурних традицій) і, відповідно, політичних симпатіях

Найбільш інтенсивними проблемними вимірами протягом цього періоду були, відповідно, культурно-етнічний та зовнішньополітичний, що визначали розмежування між «помаранчевими» політичними силами та їх опонентами.

На підставі зовнішньополітичного виміру провідні політичні сили умовно поділилися на дві групи: «прозахідні» (прихильники європейської та/або євроатлантичної інтеграції) та «проросійські» (прихильники економічної, політичної і соціокультурної інтеграції з Росією). Соціально-економічний вимір відійшов на другий план, проте об'єктивно залишався актуальним (зокрема, і з огляду на наслідки для України світової кризи 2008-2009рр.).

Протягом цього періоду усі провідні політичні сили опинилися під впливом (відносно більшим чи меншим) основних фінансово-промислових груп.

До складу партійної системи України на цьому етапі входили сім суб'єктів, серед яких два – середні (Партія регіонів, БЮТ), інші – малі. За кількісною ознакою в період 2004-2010рр. існувала тенденція до еволюції від багатопартійної системи в напрямі системи «двох з половиною» партій чи «двоблокової системи».

Партійна система України протягом цього періоду могла бути охарактеризована як система поміркованого плюралізму. В ній існували два полюси, представлені найбільшими політичними силами -- Партією регіонів і БЮТ. Антисистемні партії або змінили свій характер (КПУ) або маргіналізувалися (ПСПУ).

Четвертий етап за своїми підсумками може бути охарактеризований як етап стабілізації партійної системи, яка набула вигляду системи поміркованого плюралізму.

5) Тенденція до формування системи з «партією-гегемоном» (Лютий 2010р – грудень 2013р).

Відправною точкою етапу є дата проведення другого туру виборів Президента України і перемоги на них В. Януковича, після чого розпочалися досить значні зміни в характері політичного режиму.

Процес створення нових політичних партій продовжувався: у період 2010–2011 років їх було зареєстровано понад 25. Станом на листопад 2012 р. в Україні було зареєстровано 200 політичних партій, проте більшість із них, як і раніше, існувала лише формально. Значних змін у характері партій не було.

На початку етапу у партійній системі залишалися два полюси – ПР і БЮТ, хоча внаслідок поразки Ю. Тимошенко у виборчій кампанії 2010 р. та її

ув'язнення вага одного з них (БЮТ) знизилася. Блок «Наша Україна – Народна самооборона» припинив існування як окремий суб'єкт партійної системи.

Разом з тим на політичну арену вийшли нові політичні сили «лідерського» характеру (партії «Сильна Україна» С. Тігіпка, «Фронт змін» А. Яценюка, «УДАР» В. Кличка), які досягли успіху на місцевих виборах і набули рівня підтримки, достатнього для подолання виборчого бар'єра на парламентських виборах.

На початку періоду ці партії могли претендувати на роль самостійного полюсу виборчої системи (т.зв. нові сили), проте в подальшому ці очікування не справдилися. Протягом 2011 р. дещо посилювалися позиції ВО «Свобода», почала поступово відновлювати електоральну підтримку КПУ.

Відбулися значні зміни в **оточенні партійної системи.** Рішенням Конституційного Суду (КС) України була відновлена чинність Конституції в редакції 1996 р., що зменшило роль партій у процесі вироблення та реалізації політики держави, зокрема у процесі формування Кабінету Міністрів.

Відбулися зміни виборчого законодавства. Новим Законом України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» пропорційну систему виборів до низки місцевих рад замінено на змішану, із переліку суб'єктів виборчого процесу були вилучені виборчі блоки. Результати виборів, що відбулися у жовтні 2010 р. засвідчили, що нововведення Закону сприяли підвищенню представництва у місцевих радах провладних політичних сил.

У грудні 2011 р. набув чинності новий Закон України «Про вибори народних депутатів України», основними нововведеннями якого стали повернення до змішаної виборчої системи, підвищення виборчого бар'єру до 5% та заборона участі у виборах виборчих блоків.

Умови діяльності опозиції та можливості для рівної політичної конкуренції партій значно погіршилися. Були порушені кримінальні справи проти лідерів опозиційних сил – БЮТ Ю. Тимошенко та партії «Народна самооборона» Ю. Луценко, унаслідок чого обох було ув'язнено. Влада вдалася до використання правоохоронних органів для тиску на опозиційні політичні сили, громадські організації, протестні рухи, окремих політиків і громадських діячів.

Під приводом відновлення чинності Конституції в редакції 1996 р. парламентська опозиція була позбавлена законодавчих гарантій своїх прав і повноважень у Верховній Раді. Було обмежено доступ опозиції до державного телебачення та найбільш популярних телеканалів. Загалом протягом цього етапу в Україні були відсутні рівні умови для політичної конкуренції провладних і опозиційних сил.

У 2010–2011 рр. спостерігалось поступове зменшення актуальності соціокультурного поділу на користь соціально-економічного.

Серед проблемних вимірів на перший план знову вийшов вимір підтримки режиму, який, за умов зниження актуальності культурно-етнічного виміру, мав тенденцію до накладення на соціально-економічний.

Проте, ситуація змінилася під час виборчої кампанії 2012 р. Улітку 2012 р. з ініціативи депутатів Партії регіонів Верховна рада прийняла Закон України «Про засади державної мовної політики», який передбачав можливість надання російській мові статусу регіональної, що й було зроблено низкою місцевих рад різного рівня.

Головним завданням цієї ініціативи, яка викликала значний суспільний резонанс і акції протесту україномовної спільноти, була штучна актуалізація соціокультурного поділу суспільства за регіональною ознакою.

Це мало запобігти поширенню впливу опозиційних партій на Схід і Південь України, підвищення у структурі мотивацій виборців цих регіонів значущості соціокультурного чинника, компенсувати зростання невдоволення діями партії влади у соціально-економічній сфері протягом 2010–2011 рр.

Цій же меті слугувало внесення владою у суспільний простір тези про ототожнення опозиції (національно-демократичних, проєвропейських сил) – з «фашистами», провладних, проросійських сил – з «антифашистами».

Виборча кампанія 2012 р. дещо змінила розстановку сил у партійній системі України. **Партія регіонів та ВО «Батьківщина» (у форматі «Об'єднаної опозиції») зберегли свої позиції «полюсів» партійної системи.**

Повністю втратили чи значно послабили свої позиції низка політичних партій, утворених ще на початку або в середині 1990-х років. Це саме стосується і деяких партій, утворених унаслідок Помаранчевої революції, передусім «Нашої України».

Партії, що претендували на роль «нових» сил вписалися у біполярну схему протистояння «влада – опозиція»: «Сильна Україна» прийняла рішення про злиття з Партією регіонів; «Фронт Змін» увійшов до складу Об'єднаної опозиції «Батьківщина»; «УДАР» приєднався до опозиційного об'єднання вже у Верховній Раді.

Вплив ФПГ на партійну систему залишався значним.

За підсумками виборів 2012 р. до складу партійної системи України можна віднести 6 партій: ПР, ВО «Батьківщина», «Фронт Змін», «УДАР», КПУ та ВО «Свобода».

Основними суспільними поділами, що визначали лінії міжпартійного розмежування, були соціокультурний і соціально-економічний. Найбільш актуальними проблемними вимірами партійної системи були вимір підтримки режиму, соціально-економічний, культурно-етнічний і зовнішньополітичний.

Протягом 2010-2012рр. партійна система зберігала ознаки системи поміркованого плюралізму з тенденцією до поляризації, внаслідок збільшення ідеологічної дистанції між крайніми партіями (ними за результатами виборів стали КПУ та ВО «Свобода»).

Однак, максимальна концентрація влади у фактично одній політичній силі – Партії регіонів (на момент початку Майдану усі найвищі посади в країні обіймали представники ПР), встановлення контролю «партії влади» над судовою гілкою влади та правоохоронною системою, використання «державної машини» та кримінальних структур для тиску на політичну опозицію, опозиційні громадські структури та невдоволених владою громадян (включно з фізичним тиском), **засвідчили наявність чітко вираженої тенденції до еволюції партійної системи у напрямі системи з «партією гегемоном», за зразком Росії.** Це був найгірший варіант із прогнозованих нами у 2012р.

Ця тенденція отримала подальшого розвитку у 2013р. Зокрема, здійснювалася підготовка конституційних змін, які посилювали залежність судової влади від Президента. До виборчого законодавства були внесені зміни (жовтень 2013р.), які перешкоджали участі у чергових президентських виборах 2015р. найбільш рейтингового на той час кандидата від опозиції – В. Кличка. Було значно збільшено фінансування силових структур (крім армії), на керівні посади в них масово розставлялися представники донецького регіону.

Відбувалася поступова монополізація інформаційного простору наблизеними до влади структурами. В процесі тривалих переговорів з уповноваженими представниками ЄС влада наполегливо ухилялася від вирішення питання звільнення з ув'язнення Ю. Тимошенко, лідера найбільшої на той час опозиційної партії ВО «Батьківщина».

Фінальною стадією у цьому процесі стало прийняття урядом М. Азарова рішення про призупинення процесу європейської інтеграції та жорстокий силовий розгон мирної акції протесту на майдані Незалежності в Києві, що стало початком масового протистояння громадян режиму Януковича, відомого як «Революція гідності».

Ці особливості дають підстави характеризувати його як спробу формування системи з партією-гегемоном.

6. Переформатування партійної системи. Січень 2014 – до цього часу

Відмова В.Януковича і його уряду від продовження європейської інтеграції, розгін мирного Майдану 28 листопада 2014р., широкомасштабні акції протесту, що розгорнулися у Києві та охопили більшість областей України, спричинили суттєві зміни у партійній системі.

Ці зміни, у кінцевому підсумку, стали наслідком тих позицій, які відповідні політичні сили зайняли відносно Майдану, і тих практичних дій, які вони здійснювали в цей період.

Так, опозиційні парламентські партії, відповідно до своїх політичних позицій, від самого початку активно включилися в акції протесту, попри те, що на початковому етапі громадськими активістами та деякими партійними лідерами висувалася вимога «позапартійності» акцій. Проте, після жорстокого побиття студентів на Майдані Незалежності в ніч з 28 на 29 листопада парламентська опозиція (ВО «Батьківщина», «УДАР» і «Свобода») перебрали на себе головну роль в організації і координації протестного руху.

Помітну роль в акціях протесту відіграли й інші політичні партії, створені до Майдану, зокрема, партія «Громадянська позиція» (А. Гриценко), Радикальна партія О. Ляшка (О. Ляшко), партія «Демократичний альянс» (В.Гацько), Політична партія «Об'єднання «Самопоміч» (А Садовий).

В процесі акцій протесту відбулася кристалізація нових політичних партій на базі членів громадських організацій та рухів (формальних і неформальних), інших політичних партій. Найбільш показовим прикладом цього є партія «Правий сектор

Партії, які входили до владної коаліції у Верховній Раді – Партія регіонів та КПУ, на офіційному рівні беззаперечно підтримували дії тодішнього президента В. Януковича та уряду. Партія регіонів стала авангардом боротьби проти Майдану і всього, що з ним пов'язано.

Апогеєм парламентської діяльності фракцій ПР та КПУ в період Майдану стало прийняття «законів про диктатуру» від 16 січня 2014р. Набуття чинності законами спровокувало нову хвилю силового протистояння між владою і протестувальниками, в ході якого з'явилися перші жертви. Таким чином, Партії регіонів і КПУ по суті, виступили каталізатором протистояння

Перемога акцій протесту, що охопили більшість території країни, втеча В. Януковича та зміна влади, що відбулася наприкінці лютого 2014р., ознаменували кінець домінування Партії регіонів.

Після перемоги Майдану, подальшої зміни влади і втечі Януковича та початку російської агресії у Криму та конфлікту на Сході України у партійній системі відбулися значні зміни. Нову розстановку сил зафіксували президентські дострокові президентські вибори травня 2014р. та закріпили парламентські вибори жовтня 2014р.

Основними підсумками «після майданного» періоду еволюції партійної системи стали:

- вихід на політичну арену «нових» партій (створених в процесі акцій протесту та після їх закінчення – «Блок Петра Порошенка», «Народний Фронт», «Самопоміч»), зниження рівня підтримки «старих» партій (у т.ч. провладних – ВО «Батьківщина», ВО «Свобода») та «відносно нових» («Удар»);

- проєвропейське спрямування провідних політичних партій, що сформували коаліцію у Верховній Раді України;

- втрата підтримки і подальше сходження з політичної арени колишньої партії влади – Партії регіонів (партія зазнала розколу і була «заморожена»), а також її сателіта – КПУ;

- втрата політичним спадкоємцем Партії регіонів – Партією «Опозиційний блок» монополії на представництво інтересів виборців Півдня і Сходу України;

- переважно лідерський, «персоналістський» характер новоутворених партій, зменшення ваги ідеологій в їх діяльності, спрощення та уніфікація програмно-ідеологічних засад;

- послаблення позицій «останніх ідеологічних партій» в системі – КПУ та ВО «Свобода»;

- «віртуалізація» діяльності політичних партій, домінування медіа-технологій, нерозвиненість організаційних структур в регіонах (особливо – у «нових» партій);

- посилення позицій популістських партій та поширення популізму в цілому;

- створення партій на основі структур громадянського суспільства, інкорпорація найбільш активних представників громадянського суспільства в партії;

- започаткування тенденції до утворення партій, які претендуватимуть на роль «нових», олігархічними групами – на перспективу місцевих і в розрахунку на можливість проведення дострокових парламентських виборів.

До складу партійної системи України на нинішньому етапі можна віднести до 10 політичних партій, які представлені у ВР або мають можливості впливу на політичний процес. У системі продовжують співіснувати середні і малі партії.

Система залишалася двополюсною. Один полюс представлений партіями парламентської коаліції (проєвропейської), інший (вага якого значно зменшилася) – «Опозиційним блоком». Рівень представництва крайніх правих політичних сил в Парламенті суттєво знизився, ліві партії не представлені взагалі.

Основні лінії поділу в партійній системі проходять між провладною коаліцією і опозицією, передусім, на основі ставлення до конфлікту на Донбасі та до соціально-економічної політики влади, зокрема, дій, спрямованих проти ФПГ, які підтримують опозицію. Водночас, існує напруга всередині коаліції, залежно від готовності партій нести солідарну відповідальність за соціально непопулярні наслідки соціально-економічної політики Уряду.

В цілому партійна система України в даний час зберігає ознаки системи поміркованого плюралізму, з обмеженнями, що накладаються умовами збройного конфлікту з Росією.

Активний процес утворення нових партійних проєктів, динамічні зміни у підтримці парламентських партій, можливе переформатування парламентської коаліції та Уряду, наступні місцеві, а не виключено, й дострокові парламентські вибори – усе це дає підстави для висновку, **що процес еволюції партійної системи на даному етапі триває, а сама система ще не набула усталеного вигляду.**

Разом з тим, прогнозування подальших напрямів еволюції зараз видається дуже проблематичним, з огляду на цілу низку «чинників невизначеності» - від відсутності чітких перспектив подальшого перебігу

конфлікту на Сході України – і до значних інституційних змін у політичній системі країни (зокрема, децентралізації та реформи виборчого законодавства).

Напевне можна констатувати наявність суспільного запиту на «нові» (за характером і якістю діяльності) політичні партії, на партії-носії певних ідеологій, а також на вільні ідеологічні ніші, від заповнення яких залежатиме вигляд партійної системи України у коротко- та середньостроковій перспективі.

За результатами дослідження в процесі становлення партійної системи України можна виділити шість етапів (включно із сучасним – незавершеним), підсумком кожного з яких ставали суттєві зміни у партійній системі аж до зміни її типу.

Це відповідно: 1990–1995 рр. (етап становлення багатопартійності); 1996–1999 рр. (етап формування системи поляризованого плюралізму); 2000–2004 рр. (етап переходу до системи поміркованого плюралізму); 2005– лютий 2010 р. (етап стабілізації системи поміркованого плюралізму); з березня 2010 р. (етап посилення поляризації партійної системи та тенденції до системи з партією-гегемоном).

У політичних партіях найбільш інтенсивні зміни відбувалися протягом першого, другого та останнього етапів еволюції партійної системи.

Їх основними тенденціями стали поступове зменшення ваги програм та ідеологій, орієнтація на використання соціокультурного поділу, поступове зниження рівня автономії, поширення практики утворення виборчих блоків, і персоналізація, протягом останніх етапів – зростання популізму та посилення взаємопроникнення партій і структур громадянського суспільства.

В оточенні партійної системи інтенсивні зміни відбувалися протягом усього періоду її становлення. Найбільш інтенсивні зміни у впливі інституційних чинників (зміни виборчої системи, конституційно-правових умов діяльності партій, характеру політичного режиму) відбувалися протягом другого, четвертого, а також п'ятого і шостого, сучасного етапів.

Найбільші зміни у впливі соціальних чинників відбулися на межі третього – четвертого етапів (вихід соціокультурного поділу на перший план, порівняно із соціально-економічним, встановлення впливу ФПГ на всі провідні політичні партії), а також на сучасному, шостому етапі.

Можна стверджувати, що партійна система України сформувалася як багатопартійна та пройшла у процесі еволюції шлях від атомізованої (перший етап) системи поляризованого плюралізму (другий-третій етапи), до системи поміркованого плюралізму (четвертий – п'ятий етапи), пережила тенденцію до перетворення на систему з партією-гегемоном (друга частина п'ятого етапу) та відновлення плюралізму внаслідок Майдану.

При цьому в процесі були наявні певні точки біфуркації, коли розвиток системи міг би відбуватися в іншому напрямку, як, наприклад, на початку третього етапу, на п'ятому етапі, та, за певними ознаками, на сучасному.

Кількість полюсів партійної системи змінювалася від двох (лівий – правий) до трьох (лівий – правий – центр) і знову до двох (обидва центристські).

Лінії розмежування між партіями змінювалися від ідеології (перший етап) до ставлення до режиму (другий – третій етапи) і до розмежування на основі соціокультурного критерію (кінець третього – перша половина п'ятого етапів) та на основі ставлення до режиму (друга половина п'ятого етапу).

Кількість партій у партійній системі мала тенденції до зменшення і до постійного оновлення (різною мірою інтенсивності).

Характер впливу різних чинників на процес становлення партійної системи України виявився неоднозначним.

Чинники інституційного характеру стимулювали передусім розвиток політичних партій та їх інституціоналізацію, сприяли кристалізації «ядра» партійної системи. Проте, чинник політичного режиму впливав на систему переважно негативно.

Вплив чинників соціального характеру зумовлював насамперед зміни її конфігурації (кількості центрів («полюсів») та основних ліній міжпартійної конкуренції), а також характер відносин між партіями, переважно стимулюючи його конфліктність.

На сучасному етапі процес еволюції партійної системи характеризується значною динамікою, поєднанням інтенсивного впливу соціальних та інституційних чинників, що надає процесу слабко прогнозованого характеру.

Усе це надає ще більшої актуальності дослідженням з проблем розвитку політичних партій та партійної системи України.